

RÖVID RÉGÉSZETI MUNKABESZÁMOLÓ

A BÁND-ESSEGVÁR LELŐHELYEN VÉGZETT, 2017. ÉVI TERVÁSATÁSRÓL

A feltárási engedély száma: VE-09D/EOH/00580-7/2017

A lelőhely nyilvántartási azonosítója: 7511

Helyszín: Bánd-Essegvár, 117 hrsz. (MRT 2, 13/2)

Cím: 8443 Bánd, 117 hrsz.

A feltárás vezetője: Nagy Szabolcs Balázs, régész, Laczkó Dezső Múzeum

Támogatás: Emberi Erőforrás Támogatáskezelő (Nemzeti Kulturális Alap) Örökségvédelem Kollégiuma; valamint Bánd Község Önkormányzata

A feltárás menete, az eredmények összegzése

A tervásatás a 2013-ban végzett kutatások szerves folytatásának tekinthető. Az 1. szelvény által (melyet később az 5. szelvény megnyitásával nyugat felé kibővítettünk) a nyugati külső várfal egy sajátos pontját céloztuk meg, ahol a 2013-ban előkerült, kelet-nyugati irányú fal becsatlakozását feltételeztük. Célul tűztük ki a két fal összefüggéseinek vizsgálatát, pontosabb keltezését és értelmezését. A 2., 3. és 4. szelvényekkel lényegében a vár területét keresztüljelző, északnyugat-délkeleti irányú, 2013. évi kutatóárok meghosszabbítását végeztük el. Ezekben a szelvényekben az északi várterület rétegviszonyait kívántuk tisztázni, valamint igyekeztünk adatokat nyerni annak beépítettségéről, alaprajzi elrendezéséről.

1. és 5. szelvény

Az 1. szelvényt 5×4 méteres alapterülettel nyitottuk meg, később 5. szelvény néven nyugati meghosszabbításában (egy 0,5 méteres tanúfal hagyásával) kijelöltük 1 méter széles bővítményét. Végül a tanúfalat elbontva az egybenyitott 1. és 5. szelvény 6,5×4 méteres felületén folytattuk a feltárást. 10-15 cm-rel a járószint alatt három kőfal lepusztult falkoronája jelentkezett: a külső várfal szelvényünkbe eső folytatása (SE-49); egy, a külső várfalra merőleges kőfal (SE-12) és egy ÉNY-DK irányú, ez utóbbi falhoz épített kőfal (SE-5) (*1-2. kép*). A külső várfal (SE-49) szélességét ez alkalommal sem tudtuk meghatározni, mivel külső falsíkja (feltehetőleg jelentősen) túllóg szelvényünk nyugati metszetsfalán. A várfalat minden más feltárt, sárgás habarcsú kőfaltól látványosan megkülönböztette a kövek közötti (hó)fehér meszes kötőanyag.

A merőlegesen érkező SE-12 kőfalat utólag építették hozzá a külső várfalhoz, a kettő közötti egyértelmű falelválás ezt világosan mutatta (*3-4. kép*). Ez a merőleges irányú kőfal lehet a korábban a 2013/1d árokban talált kőfal ide eső folytatása, mely – a korábbi feltételezések szerint – észak felől egy árok által kísérvé kelet-nyugati irányban kettészelte a vár területét. Kutatásunk az 1-5. szelvényben megerősíti a korábbi feltevéseket, hiszen, úgy tűnik, a fal (legalábbis nyugati irányban) valóban elért egészen a külső várfalig. A fal helyzete, jellege, sárgásfehér habarcsa, iránya megbízható alapot biztosít a 2013. évi és az idei falszakasz azonosításához, noha nem minden ellentmondás nélkül. A 2013-ban feltárt falszakasz

felmenőfala 135 cm szélesnek mutatkozott, míg az SE-12 fal szélessége ettől eltérőnek látszott. Bizonytalanságot okozott, hogy a fal rendkívül gyenge megtartású, s nem volt minden esetben egyértelmű, hogy magát a falat értük el vagy csupán annak azonos anyagú omladékát. Mindenesetre a falomladékban/falmagban történő mélyítés során semmilyen elválást vagy külső falsíkot nem lehetett megfigyelni, a kövek pedig teljesen homogén sárgásfehér morzsalékos habarcsban jelentkeztek, melybe semennyi humuszos vagy egyéb réteg nem keveredett bele (5. kép). Így feltételezhettük, hogy SE-12 északi falsíkja kívül esik szelvényünk északi határán, s a fal több mint 2 m szélességű lehetett.

A 2013-ban, illetve idén feltárt falszakaszok szélességének eltérését a következőképpen oldhatjuk fel. Újra átnézve a korábbi ásatás dokumentációját, szembeötlő, hogy a 2013. évi fal is csupán dél felé rendelkezett határozott falsíkkal, észak felé a falsík szabálytalan, nem egyértelmű. A fal és a közvetlenül előtte, északra húzódó falomladék elválasztása 2013-ban is nehézséget jelentett, így könnyen elképzelhető, hogy a falsík meghatározása nem volt pontos. Az akkori 2013/1d árokba eső falomladék alatt már közvetlenül az altalaj, a mállott sziklafelszín jelentkezett, ami annak a jele is lehet, hogy valójában nem omladékról, hanem gyenge megtartású falmaradványról beszélhetünk. Szintén elképzelhető, hogy az egyértelmű északi falsík hiányát a 2013/1d árokban a fal részleges újkori elbontása okozta, a fal előtti omladék pedig a falkiszedés helyének omladékos kitöltése.

SE-12 fal helyzetének tisztázását jelentősen nehezítette, hogy szelvényünk területén nagyrészt csupán az eleve gyengébb minőségű alapozása maradt meg, s kizárólag keleti kisebb szakaszán lehetett megfigyelni a felmenő fal legalsó kősorát (6. kép). Természetesen ugyanazon fal alapozása sem szükségszerűen azonos szélességű a várhegy platójának közepén, ahol a sziklás altalaj már 80-90 cm mélyen jelentkezik (2013/1d árok), s a plató peremén, ahol azt még 140-150 cm mélyen sem értük el (2017/1. szelvény). A fentiek fényében ásatásaink után sem tudjuk egyértelműen meghatározni a várat kelet-nyugati irányban keresztülszelő fal egykori szélességét, feltételezhető azonban, hogy a fal később épült, mint a külső várfal.

A kelet-nyugati irányú keresztfalhoz D-DK felől rézsűsen, 70°-os szögben csatlakozik az SE-5 kőfal, mely az egyértelmű falelválás alapján a keresztfalnál későbbi, esetleg azzal egykorú lehet (5, 7. kép). A fal felmenő része átlag 85 cm, alapozása átlag 95 cm széles. Amint a falvastagság is sejteti, feltehetőleg nem védfal, hanem épületfal részletével van dolgunk, mégpedig, a rétegviszonyok alapján, valószínűleg egy alapincézett (esetleg lemélyített földszintű) épület maradványával. Erre utal, hogy a fal alapozási szintje alatt jelentős rétegsorok figyelhetőek meg, melyek azonban különböznek a fal két oldalán (8. kép). Az egyik oldali rétegsor minden bizonnyal a fal építését megelőző rétegződést mutatja (hiszen ebbe ásták bele az alapozást), a másik azonban egy lemélyített rész feltöltődési rétegeiből képződhetett. A rétegek jellege alapján a fal keleti, várudvar felé néző oldalán feltételezhető az eredeti rétegsor, külső oldalán pedig a lemélyített rész feltöltődése.

SE-5 fal keleti oldalán a mai felszíntől kb. 60 cm mélyen jelentkezett egy vörössárga kavicsos-murvás réteg, mely SE-5 fal alapozási kiugrásával azonos szinten mutatkozva a fal építésével egykorú járószintként azonosítható (9. kép). Ez egyben a középkori vár ide eső legkésőbbi, biztosan azonosítható járószintje is. E fölött került elő az SE-5 és SE-12 falak által alkotott sarokban egy tüzelő- vagy sütőberendezés részlete kemény sárga agyag, illetve vörösre átégett patiscstömb formájában (10. kép). Az objektum pontos jellegét meghatározni nehézkes,

mivel az kelet felé valószínűleg érdemben túlnyúlt szelvényünkön, ebben az irányban egy keményre, 'kopogósra' átégett, sütőfelületre (platnira) emlékeztető felület részlete is jelentkezett. Hogy nem valamiféle szerkezet leégett maradványáról van szó, az elég meggyőzően igazolható, hiszen az égés egyértelmű jelei ellenére az objektum környékén kifejezett faszéntörmelék nem került elő, csupán egy hamus szürke réteg övezte azt. A hamus szürke réteg fölött egy világosbarna-sárgás, földes-agyagos rétegben, illetve a réteg felszínén jelentkezett egy 14. századi jellegű (a restaurátori megfigyelések szerint tausírozott díszű) vassarkantyú (11-12. kép), egy cseppes üveg pohár több töredéke (13-14. kép), valamint viszonylag sok, mázatlan edénytöredék. Utóbbiakon jellemző a csigavonaldísz, illetve a fogaskerékminta, a peremtöredékek jellemző formája a kihajló, fedőhornyos és külső oldalán is sekély horonnyal ellátott perem.

Az SE-5 fallal egykorú kavicsos járószint alatt korábbi vékony rétegek egymásutánját figyelhettük meg, a következő sorrendben: egy laza, porlékony, helyenként hamus-faszénfoltos réteg, alján és tetején néhol sárga agyagsáv; alatta egy homogén fehér meszes habarcsos réteg; alatta egy kemény homogén sárga agyagos réteg; alatta egy sötétbarna, aprókavicsos réteg; alatta egy sötétbarna földes-agyagos, faszéntörmelékes réteg. Figyelemre méltó, hogy a fehér habarcsos réteg SE-49 külső várfal kötőanyagára emlékeztet. A legalsó, sötétbarna földes-agyagos rétegnek csak felszínéig jutottunk, így magát a réteget és az alatta húzódó rétegsort már nem ismerhettük meg. E rétegben feltűnően sok a szenült fa törmelék, mely minden bizonnyal valamilyen faszerkezet leégésére utalhat, maga a réteg azonban nem égett keményre vagy színeződött el az égés következtében (15. kép).

SE-5 fal nyugati oldalán feltételezzük a lemélyített pince terét. Itt a mai járószinttől kb. 80 cm mélyen került elő egy sárgásfehér köves-habarcsos réteg, melyben a kövek néhol még kötésben is voltak (16-17. kép). Összetételéből adódóan ez sem járószintként, sem építési szintként nem szolgálhatott, feltehetőleg a vár középkori pusztulási rétegéről, falomladékról van szó. Felette részben humuszos, illetve humuszos jellegű, részben kőomladékos rétegeket tártunk fel. A köves-habarcsos réteg alatt egy hol szürkés hamus, hol barna földes réteg húzódott, melyből állatcsont- és kerámiatöredékeken túl egy vas sarló is előkerült. Ez alatt tártuk fel egy vörössárga kavicsos réteg felszínét, mely esetleg belső járószintként is elképzelhető. Erős déli irányú lejtése ennek ellentmondani látszik ugyan, de nem kizárt, hogy ezt csak a kidőlt omladék miatti megsüllyedés okozta. A vörössárga kavicsos réteg alatt egy laza szürkés feltöltési réteg következett, majd ez alatt egy olyan murvás-köves (habarcsos jellegű) kemény sárga réteg, melyet már nagy biztonsággal járószintként értelmezhetünk. Annak ellenére, hogy egyenletes, de határozott déli irányú lejtést mutatott, járószint volta mellett szól, hogy vékony, alig 5-10 cm-es kemény réteggént kérgesen vált le az alatta húzódó réteg felszínéről. A sárga réteget a szelvény nyugati részén egy szürke agyagos felszín fedte a sárga réteggel lényegében azonos mélységben (18. kép). A járószint rétegéből, illetve annak felszínéről került elő egy forgó rozettát mintázó, kisméretű, kör alakú, préselt bronzveret (feltehetőleg övveret), melyet hozzávetőleg a 13-14. századra keltezhetünk.

Valódi meglepetést hozott a járószint rétegének eltávolítása után az alatta mutatkozó összkep (19. kép). Ekkor vált láthatóvá ugyanis egy újabb, az SE-12 fallal kis szöveget bezáró, az alá futó kőfal maradványa (SE-54). A fal (vagy annak alapozása) mindössze kb. 60 cm széles. Úgy tűnik, szelvényünk területén ez a legkorábbi falazat: a külső várfalat (SE-49) ennek északi

síkjához építették hozzá, s ami még különösebb: a várfal futása itt meg is szakad, SE-54 déli falsíkja után nem folytatódik (20-21. kép). További kutatások tisztázhatják csak, milyen építmény részletével van dolgunk, mely később meghatározta a külső várfal kialakítását is, majd a kelet-nyugati irányú keresztfal (SE-12) építése során elbontásra került.

Szintén a járószint alatt került napvilágra egy bizonytalan, SE-54 falra kb. merőleges, SE-5 fallal közel párhuzamos állású falmaradvány (SE-48). Mivel a járószint sárga murvásoköves rétegétől helyenként csak meglehetősen bizonytalanul volt megkülönböztethető, így nem csupán az kérdéses, hogy valóban csupán 30 cm széles volt-e, hanem hogy ténylegesen falmaradványról beszélhetünk-e (22. kép). Tény mindenestre, hogy SE-48 mind keleti, mind nyugati oldalán azonos, sötétbarna kemény réteg jelentkezett a járószint rétege alatt. Ezen réteg felszínén mutatkozott egy kisméretű hamus-faszenes folt is, melyből egy téglatöredéken kívül egy üvegedény (cseppes üvegphár?) töredéke került elő (23. kép). A sötétbarna réteg alatti világosabb barna rétegben érdemi mélyítést már nem végezhetünk, így az altalajt ebben a szelvényrészben sem értük el.

2., 3. és 4. szelvény

Az egy vonalban kijelölt, egymástól 3 méteres közökkel elválasztott, 1,5×5 méteres szelvényekben épített maradványokat nem találtunk, csak az egyes rétegsorok összefüggéseit tisztázhattuk. A 4. szelvény területéről csak részleges ismereteink vannak, mivel abban nem végezhetünk teljes mélyítést, a másik két szelvényben azonban elértük a várhegy mállott, dolomittörmelékes sziklafelszínét. Az e fölött húzódó vékony, sötétbarna, kötőrmelékes réteg tekinthető a legkorábbi kultúrrétegnek, egyben a vár legelső járószintjének, mely már kevés leletanyagot is tartalmazott. A néhány állatsont, vasszeg és egyéb vastöredék, valamint kerámiatöredék egy 13. századinál nem korábbi keltezését tesz lehetővé.

A 2. szelvény közepén a sziklafelszín és a felette lévő kultúrréteg kettős, északi és déli irányú lejtése valószínűleg a várat kelet-nyugati irányban kettészelő fal (SE-12) északi oldalán futó árok vonalát, pontosabban annak északi peremét rajzolja ki. Pontosan ezen a gerincszerűen kiemelkedő részen figyelhetünk meg a legelső járószint fölött egy jellegzetes, homogén fehér kavicsos (meszes habarcsmorzsaléokra emlékeztető) réteget (25. kép). Ez a gerinc vonalától fokozatosan ereszkedik észak és dél felé, s így kétfelé elkeskenyedve összesen 170-220 cm széles sávban mutatkozik. E fehér kavicsos réteg és a legelső járószint között csak egy kb. 5-6 cm vékony, homogén sárgás, fehéres homokos réteg húzódott, a kavicsos réteggel kb. azonos szélességű sávban, azt mintegy kísérvé, s azzal nyilván közvetlen összefüggésben (26-27. kép). E két réteg értelmezése egyelőre kérdéses. Valószínű, hogy valamiféleképpen azzal a feltételezett árokkal állhatnak összefüggésben, melynek enyhén kiemelkedő északi peremén húzódnak. Visszabontott falmaradványként ugyanakkor nem képzelhetők el, mivel egyrészt a fehér kavicsos (habarcsos jellegű) rétegből teljesen hiányoznak a nagyobb méretű kötőrédek, másrészt a kavicsos réteg alatti homokos rétegre ez nem adna magyarázatot. Pontos keltezésüket nehezíti, hogy mindkét réteg teljesen leletmentesnek bizonyult.

A várhegy északi platóján, a beépítetlen várudvaron megfigyelhető rétegződés egyértelműen eltért e gerincszerű kiemelkedés két oldalán. Déli oldalán, azaz a feltételezett árok felé a mállott sziklafelszín és a legkorábbi járószint fölött egy barna földes réteg húzódott, melyből az ásatás talán leglátványosabb aprólelete: egy M betűs majuszkulával díszített, vésett

ezüst gyűrű került elő (28-29. kép). A gyűrű hozzávetőleg a 14-15. századra keltezhető. E réteg fölött helyenként egy vékony kavicsos szint (talán egykori járószint) húzódott, mely fölött már csak a legfelső humuszréteg 30-40 cm vastag sávja következett.

A gerincszerű kiemelkedéstől északra a legkorábbi járószint felett egy rendkívül leletgazdag, faszénzemcsékkel tarkított, barna és helyenként szürke földes réteg jelentkezett (30. kép). Kerámiaanyagát az archaikusabb díszítésformák (fogaskerékminta és csigavonaldísz) mellett a fedőhornyos, külső oldalán is enyhe horonnyal tagolt, kihajló peremformák jellemezték. E réteget egy köves, kavicsos, helyenként kifejezetten építési törmelékre emlékeztető réteg fedte. benne apró téglatöredékekkel és permi vörös homokkőszilánkokkal. Az építési törmelék fölött egy újabb földes, helyenként faszénzemcsés, sárgásbarna, barna vagy szürkés réteg következett, a korábban leírthoz hasonló leletanyaggal. Ebből a rétegből került elő egy négyszirmú rozettát ábrázoló kisméretű bronzveret, mely nagyjából a 14. század első feléből származhat. E réteg felett, bár nem a teljes felszínen, egy vékony kavicsos réteget lehetett megfigyelni, hasonló a 2. szelvény déli felében feltárthoz, melyet ahhoz hasonlóan talán egykori járószint emlékeként értelmezhetünk. Belőle többek között egy fogaskerékmintával és csigavonalban lefutó hullámvonallal díszített palack vagy korsó nyaka került elő (31. kép). A vékony kavicsos réteg fölött ez esetben is csak a legfelső humuszréteg következett.

Már a 2013. évi ásatás során is felfigyeltünk rá, hogy a vár területén a legfelső humuszréteg rendkívül leletgazdag és szinte kizárólag középkori leleteket tartalmaz. Ahogy négy évvel korábban, úgy idén is lényegében teljesen hiányoztak a feltárt anyagból a mázas edények vagy egyéb mázas kerámiák. Idén különösen is szembeűnő a legfelső humuszrétegek egységes leletanyaga. Fémkereső műszer segítségével összesen három érme került elő ebből a rétegből, mely mind a három a 15. század közepéről való (egy I. Ulászló-kori, egy Hunyadi János kormányzáságának idejéből való és egy 1445-1446 közötti dénár). Az egykori ostromokhoz, hadviseléshez köthető leletek is ebben a rétegben sűrűsödnek, mindhárom előkerült számszeríjnyílhegy innen való. A réteg jellegzetes leletei közé sorolhatóak még az üvegedény- és bronzlemez-töredékek is. Az 1. szelvényben a felső humuszos rétegek alatti szintről előkerült, 14. századi jellegű sarkantyú is azt gyanút kelti, mintha a várplató felső humuszrétege egy többé-kevésbé *in situ* 15. századi rétegződés lenne. Ugyanakkor mintha hiányozna a még álló vár használatának utolsó idejéből való, 15. század végi és 16. századi rétegsor annak jellegzetes leleteivel, illetve a várható pusztulási és omladékrétegekkel. Elképzelhető, hogy a várhegy újkori használata és az 1930-as évekbeli kálváriépítés idején éppen ezeket a rétegeket tüntették el a feltételezhető tereprendevezések és kőanyag-kitermelés során?

Képmelléklet

1-2. Az egybenyitott 1. és 5. szelvény a feltárások végén (déli nézet)

3-4. A külső várfal (SE-49) és a kelet felől hozzáépített SE-12 kőfal találkozása (dél felől és felülnézetben)

5. SE-5 és SE-12 fal kelet felől

6. SE-12 fal felmenő részének (feltételezett) legalsó kőselejtje és az alapozás

7. SE-5 fal nyugat felől. Jól megfigyelhető a hozzáépítés SE-12 falhoz, ill. a falsík magasságának közepe táján az alapfal és a felmenőfal elválása

8. Az 1-5. szelvény déli metszettefala

9. Rétegsor SE-5 fal keleti oldalán

10. Átégett paticosos felszín az 1. szelvény délkeleti sarkában

11-12. Tausírozott vassarkantyú

13-14. Cseppes üveg pohár apró töredékei felszedés előtt és után

15. Faszéntörmelékes réteg felszíne az 1. szelvény délkeleti sarkában

16. Rétegsor SE-5 fal nyugati oldalán (északi nézet)

17. Sárga köves-habarcsos omladékréteg SE-5 fal nyugati oldalán (nyugati nézet)

18. Sárga murvás és szürke agyagos járószint az 1. szelvény alján (keleti nézet)

19. Az egybenyitott 1. és 5. szelvény a járószint alatt feltárt SE-54 fallal (keleti nézet)

20-21. SE-54, SE-49 és SE-12 falak találkozása (déli nézet)

22. SE-48 fal(?) maradványa (keleti nézet)

23. Hamus-faszenes folt a barna réteg felszínén (déli nézet)

24. Az egybenyitott 1. és 5. szelvény a feltárások végén (keleti nézet)

25. Fehér kavicsos felszín a 2. szelvény középső sávjában (keleti nézet)

26-27. A 2. szelvény keleti metszefala (nyugati nézet)

28-29. Véssett díszű ezüstgyűrű

30. A 3. szelvény keleti metszetsfala (nyugati nézet)

31. Hullámvonallal és fogaskerékmintával díszített edény nyaktöredéke